

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'37"19"

Ю. В. Стеценко

СЛОВОТВІРНА ТЕЛЕСКОПІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ СУЧАСНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Статтю присвячено телескопії (контамінації) як одному з новітніх способів словотвору в українській мові, що пов'язано з мовною економією з огляду на історичні, соціальні, культурні умови розвитку суспільства. Основною метою є виявлення структурної організації телескопізмів та їхнього місця з-посеред інновативних засобів збагачення сучасної української мови. У сучасному мовознавстві поняття «телескопія» трактується неоднозначно, це явище вивчено недостатньо, що й пояснює актуальність обраної теми. Дослідження новітніх телескопічних дериватів в українській мові дало змогу з'ясувати причини їхнього виникнення, окреслити галузі функціонування, класифікувати їх за структурними особливостями.

Ключові слова: *спосіб словотвору, телескопія, контамінація, «мовна економія», дериватема, неологізм, okazіonalізм.*

Stetsenko Y. V. Word Formation Telescopy as a Productive Way of Modern Derivation. *The article dedicated to telescopy (contamination) as one of newer ways of word formation in Ukrainian language related with lingual economizing seeing historical, social, cultural conditions of society development. The main purpose is to reveal a structural organization of telescopicisms (blended words) and their place among innovational ways of enrichment of Modern Ukrainian language. In modern linguistics the "telescopy" concept has a lot of variations. This testifies to the ambiguity of the interpretation of this linguistic phenomenon, as well as the lack of study, which gives grounds to speak about the urgency, which is conditioned both by the importance of the phenomenon of telescopy at the present stage of the Ukrainian language development and the need to mark the newly formed lexemes. Research and analysis of telescopic derivatives in the Ukrainian language made it possible to study the causes of their occurrence, determine their classification, fields of functioning. Blended words, their fixation and explication in dictionaries, gradual usage is convincing evidence of necessity of systemic researching of this type of lexemes and telescopy phenomenon as a very self-contained approach. Blended words are occasional lexical new-formations, reason of clash of two normative lexemes, installed on conventional word-forming models. Conclusions of research are confirmed by journalistic texts and vocabulary data from dictionaries of lexical innovations compiled by A. Neliuba.*

Key words: *way of word formation, telescopy, contamination, "linguistic economizing", derivatheme, nomen, neologism, occasionalism.*

Вступ

Нові одиниці мови, зокрема й української, виникають під впливом багатьох чинників, одним з яких вважають тенденцію до економії засобів мовного вираження. Таку тенденцію називають ще «законом економії мовних зусиль» (А. Мартіне), «мовною економією» (О. Єсперсен). Одним із основних сучасних засобів мовної економії вважають телескопію, або контамінацію, суть якої полягає в тому, що нова одиниця виникає внаслідок злиття повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або поєднанням двох усічених основ вихідних лексем, пов'язаних сурядним зв'язком. На нашу думку, така активізація зумовлена впливом англійської мови й властивостями телескопізмів як засобів номінації. Утворені слова є експресивно насиченими і виконують номінативну, образну й емотивну функції.

Утворення телескопізмів, їхня фіксація та експлікація у словниках, поступове розширення ареалу їхнього вживання переконливо свідчать про необхідність системного підходу до вивчення цього типу лексики, а також і до феномену телескопії як суто автономного самодостатнього способу збагачення як загальноновживаної, так і позанормативної лексики української мови. Враховуючи досить умовні межі між нормативною та ненормативною лексикою, постійне проникнення неологізмів у кодифіковану літературну мову, вважаємо, що такий спосіб творення нових слів повинен заслужено зайняти свою словотвірну нішу поряд з іншими дериваційними способами. Мета дослідження – виявити структурну організацію телескопізмів та їхнє місце з-посеред інновативних засобів збагачення сучасної української мови.

Сучасний етап розвитку дериватології характеризується намаганням систематизувати словотвірні одиниці на нових концептуальних чи методичних засадах, переглянути й уточнити наукові поняття, що сформувалися впродовж кількох десятиліть становлення цієї науки, яка широко представлена працями із загальної теорії словотвору, виконаними на матеріалі української мови (С. Бевзенко, П. Білоусенко, М. Плющ, К. Городенська, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик та ін.).

Матеріалом дослідження слугували публіцистичні тексти та словники лексико-словотвірних інновацій, укладені А. Нелюбою (Нелюба & Редько, 2014; Нелюба & Редько, 2017). Предметом вивчення виступають структурно-семантичні особливості телескопічних одиниць.

У сучасному мовознавстві поняття «телескопія» має безліч варіацій. Це свідчить про неоднозначність трактування цього мовного феномену, а також недостатню вивченість, що дає підставу говорити про актуальність дослідження. Воно зумовлене як важливістю явища телескопії на сучасному етапі розвитку української мови, так і потребою у позначенні новоутворених лексем.

Методи й методики дослідження

У роботі використано загальнолінгвістичні методи дослідження (описовий, експериментальний та порівняльний) і специфічні, зокрема:

- метод опозицій, застосований у загальноструктурному плані (твірні основи – похідні основи, мотивувальні – мотивовані);
- метод дистрибуцій, що використовується для визначення здатності словотвірних засобів і основ поєднуватися з такими самими одиницями в мовному потоці;
- метод генеративний, за допомогою якого встановлено і сформульовано правила породження словотвірних номенів.

Результати та дискусії

До проблеми структурної класифікації контамінацій дослідники зверталися неодноразово – такі спроби наявні в роботах Ж. Колоїз (Колоїз, 2015), О. Земської (Земська, 1992), А. Нелюби (Нелюба, 2002) та ін. У цих розвідках деривати групують залежно від особливостей накладених компонентів, аналізуючи їхню частиномовну належність, морфемну структуру та характер взаємодії таких твірних основ. Зокрема, Ж. Колоїз виокремлює шість контамінаційних моделей (Колоїз, 2015), конкретизуючи структурні ознаки утвореного номена його семантичними особливостями. Однак указана класифікація формально містить лише три різні типи контамінацій з їхніми можливими видозмінами: накладання твірних основ, вставку однієї основи в іншу й поєднання в контамінації початку першої та кінця другої твірної основи. Схожа класифікація наведена в роботі З. Мінеєвої, про яку

згадується в колективній монографії Н. Клименко, Є. Карпіловської і Л. Кислюк (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008), авторка виділяє десять моделей, що, утім, свідчать не стільки про варіативність накладань, скільки про варіативність супровідних морфологічних змін. До переваг зазначеної класифікації можна зарахувати авторську спробу виокремити контамінаційні моделі за частиномовною належністю мотиваторів, що, власне, і дало змогу кількісно збільшити структурні групи контамінітів.

Слушною видається думка Ж. Колоїз, яка слідом за В. Ізотовим та В. Панюшкіним систематизувала похідні-оказіоналізми залежно від особливостей поєднання основ і виокремила відповідно такі структурні групи:

- 1) накладання основи першого компонента дериваційної бази на усічену початкову частину другого компонента;
- 2) накладання на усічену частину першого компонента дериваційної бази структурно цілісного другого компонента;
- 3) накладання усіченої частини першого та початкової другого компонентів дериваційної бази (Колоїз, 2015).

За цією класифікацією спробуємо визначити основні структурні типи телескопізмів у сучасній українській словотвірній інновації.

Прикладом накладання основи першого компонента дериваційної бази на усічену початкову частину другого компонента можуть слугувати: [бик + рок]око → бикоко (Нелюба & Редько, 2017: 28), [інтрига + інтегра]ція → інтригація (Нелюба & Редько, 2014: 63), [кацап + катап]ульта → кацапультя (Нелюба & Редько, 2017: 90), [портфель + портфол]іо → портфельіо (Нелюба & Редько, 2014: 122), [секс + сек]ондхенд → сексонхенд (Нелюба & Редько, 2017: 177); окремим різновидом такої контамінації визнаємо накладання абрєвіатури на початок другої основи, що призводить до специфічного деформування твірного номена: [АТО + авто]мобіль → АТОмобіль (Нелюба & Редько, 2017: 20), [ГЗЕ + ге]дзь → ГЗЕдзь (Нелюба & Редько, 2017: 98), [СНГ + г]усь → СНГусь (Нелюба & Редько, 2017: 177).

Накладання на усічену частину першого компонента дериваційної бази структурно цілісного другого компонента виявлено в таких дериватах: держ[дума + дупа] → держдупа (Нелюба & Редько, 2017: 59), Закарп[аття + апартеїд] → Закарпатеїд (Нелюба & Редько, 2017: 15), ради[кал + Каплін] → радикаплін (Нелюба & Редько, 2017: 169),

реві[зор + зірка] → ревізірка (Нелюба & Редько, 2014: 107), сн[іданок + обід] → снобід (Нелюба & Редько, 2017: 182).

Накладання усіченої частини першого та початкової другого компонентів дериваційної бази демонструють такі новотвори: граб[іжник + рег]іонал → грабіонал (Нелюба & Редько, 2017: 53), ж[інка + ін]станція → жінстанція (Нелюба & Редько, 2017: 173), Кварц[яний + Барс]елона → Кварцелона (Нелюба & Редько, 2014: 92), лібе[рал + педер]асть → лібераст (Нелюба & Редько, 2014: 82), Яну[кович + яни]чар → янучар (Нелюба & Редько, 2017: 164) – переважно таке утинання відбувається на морфемному шві, тому перша твірна основа втрачає суфіксальний елемент; до цієї групи зараховуємо номени, утворені внаслідок контамінаційного ослівлення прикметниково-іменникового словосполучення: орфо[графічна олім]піада → орфопіада (Нелюба & Редько, 2017: 163), ощад[ний супер]мен → ощадмен (Нелюба & Редько, 2017: 15), фут[больна бол]ячка → футболячка (Нелюба & Редько, 2017: 196), хвор[ий вор]юга → хворюга (Нелюба & Редько, 2017: 197), хул[іганська жур]налістика → хулналістика (Нелюба & Редько, 2017: 198).

Телескопізми різняться також за характером зв'язку між твірними основами: ідеться про випадки накладання незалежних елементів чи елементів, поєднаних у синтаксеми (пор. [лис + чуп]акабра → лисакабра (Нелюба & Редько, 2014: 47) і [Депардье + депор]тація (= депортація Депардье) → депардація (Нелюба & Редько, 2014: 38)). Останній різновид телескопії є значно активнішим: його реалізовано в утворенні інновацій насамперед від:

1) прикладок ([брех-ун + рег]іонал (= брехун-регіонал) → брехіонал (Нелюба & Редько, 2017: 30));

2) прикметниково-іменникових ([гламур-не мур]ло → гламурло (Нелюба & Редько, 2014: 34));

3) іменниково-іменникових конструкцій з прийменником чи без прийменника ([дзюдо + джама]херія (= джамахерія дзюдо) → дзюдохерія (Нелюба & Редько, 2014: 60); [піп + пар]оплав (= пароплав для попа) → попоплав (Нелюба & Редько, 2017: 15)). Натомість інші випадки накладань на зразок [ніфіга + нафтога]зовий → ніфігазовий (Нелюба & Редько, 2017: 136) чи [мейнстрим + стрім]ко → мейнстрімко (Нелюба & Редько, 2017: 182) не є типовими; їх використано досить рідко, зазвичай вони творять лише кілька номенів.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що словотвірна телескопія належить до недооцінених способів деривації; така «недооціненість» є помітною, якщо зважати на динаміку телескопії в сучасних інноваційних процесах. Статус і місце аналізованих номенів у мовній системі ще й досі почасти залишаються нез'ясованими, що зумовлює термінологічну плутанину й гальмує ґрунтовне вивчення таких дериватів. Запропоновані класифікації частково вирішують вказану проблему, уможлижуючи визначення центру та периферії національної телескопії й формуючи підґрунтя для подальшого аналізу зафіксованих і потенційних інновацій. Такий аналіз убачаємо передусім у зіставному вивченні більш давніх і сучасних телескопізмів, установленні тяглості телескопічних процесів на рівні номінативних моделей, з'ясуванні мовних і позамовних чинників накладання, що, своєю чергою, дасть змогу спроектувати загальні обриси дериваційної системи української мови на наступних етапах її розвитку.

Проаналізувавши основні етапи зародження телескопізмів в українській мові, а також виявивши основні їхні граматичні, як морфологічні, так і суто синтаксичні характеристики, можемо зробити такі висновки та узагальнення:

1. Діахронічний аналіз еволюції телескопізмів свідчить про поступове зростання питомої ваги цього типу складноскорочених слів серед інших авторських лексичних новотворів (у словнику, укладеному А. Нелюбою, 1983 – 2003 років зафіксовано до тисячі таких новотворів, а в останньому словнику тільки за 2017 рік – більше тисячі подібних дериватів).

2. Телескопізми є оказіональними лексичними новотворами, наслідком зіткнення двох нормативних лексем, оформлених за загальноприйнятими словотвірними моделями.

3. Слова-зливки є особливим підвидом складноскорочених слів, продуктом симбіозу двох або трьох твірних основ і за своїми етимологічними характеристиками є лексемами розмовного походження.

Матеріал дослідження дає підстави висновкувати, що наслідки телескопії найчастіше трапляються в публіцистичному стилі, який найперше реагує на прагматичні потреби суспільства. Телескопічні новотвори виразно експресивні, мають емотивний складник

семантики. Їхній аксіологічний потенціал загалом негативно орієнтований – вони дають оцінку певним політичним, соціальним, культурним явищам, які викликають спротив українського суспільства.

Народження телескопізмів, їхня фіксація та експлікація у словниках, поступове розширення ареалу їхнього вживання переконливо свідчать про необхідність системного підходу до вивчення цього типу лексики, а також і до феномену телескопії як суто автономного самодостатнього способу збагачення як загальноновживаної, так і ненормативної лексики української мови. Враховуючи досить умовні межі між нормативною та ненормативною лексикою, постійне проникнення неологізмів у кодифіковану літературну мову, вважаємо, що такий спосіб творення нових слів повинен заслужено зайняти свою нішу поряд з іншими дериваційними способами. Пропоноване дослідження має стислий і фрагментарний характер, воно мало за мету привернути увагу до феномену телескопії в сучасній українській мові, яку слід вивчати як у статичній, так і в динамічній, на матеріалі як нормативної, так і неконвенційної лексики, у чому й убачаємо перспективу дослідження цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Горпинич В. О.** Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Вища школа, 1999. 206 с. 2. **Земская Е. А.** Словообразование как деятельность. Москва: Наука, 1992. 221 с. 3. **Карпіловська Є. А.** Неузуальне словотворення: правила «гри без правил». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2005. Т. 8. № 1. Серія: Філологія. С. 106–117. 4. **Клименко Н. Ф.,** Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Д. Бурого, 2008. 335 с. 5. **Колоїз Ж. В.** Неузуальне словотворення. Кривий Ріг: NPP Asteriks, 2015. 156 с. 6. **Нелюба А. М.** Словотвірна контамінація як вияв принципу економії. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія, 2002. Т. 9. С. 183–200. 7. **Нелюба А. М.,** Редько Є. О. Лексико-словотвірні інновації (2012–2013): словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 172 с. 8. **Нелюба А. М.,** Редько Є. О. Лексико-словотвірні інновації (2015–2016): словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017, 204 с.

REFERENCES

1. **Horpynych, V. O.** (1999). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtovvir. Morfonolohiia [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 2. **Zemskaja, E. A.** (1992). *Slovoobrazovanye kak deiatelnost [Word formation as activity]*. Moskva: Nauka [in Russian]. 3. **Karpilovska, Ye. A.** (2005) *Neuzualne slovtvorennya: pravyla «hry bez pravyl» [Non-visual word-formation: rules of the game without rules]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho*

linhvistychnoho universytetu – Bulletin of the Kiev National Linguistic University, 8, 106–117 [in Ukrainian]. 4. **Klymenko, N. F.** & Karpilovska, Ye. A. & Kysliuk, L. P. (2008). *Dynamični protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]*. Kyiv: Vyd. dim D. Buraho [in Ukrainian]. 5. **Koloiz, Zh. V.** (2015). *Neuzualne slovotvorennia [Non-visual word formation]*. Kryvyi Rih: NPP Asteriks [in Ukrainian]. 6. **Neliuba, A. M.** (2002). Slovotvirna kontaminatsiia yak vyiv pryntsyphu ekonomii [A mixture of words as an expression of the principle of economy]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva. Nova seriia – Collection of the Kharkov Historical and Philological Society. New Series*, 9, 183–200 [in Ukrainian]. 7. **Nelyuba, A. M.** & Red'ko, YE. O. (2014). *Leksyko-slovotvirni innovatsiyi (2012–2013) [Vocabulary and word formation innovations (2012–2013)]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian]. 8. **Nelyuba, A. M.** & Red'ko, YE. O. (2017). *Leksyko-slovotvirni innovatsiyi (2012–2013) [Vocabulary and word formation innovations (2012–2013)]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].

Стеценко Юлія Вячеславівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-050-662-61-87

E-mail: stecenkoulia51@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0243-9549>

Stetsenko Yuliia Viacheslavivna – Postgraduate Student, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2019 року